

ORGULJE GAETANA ZANFRETTE U SPLITSKOJ KATEDRALI

MILJENKO GRGIĆ
Umjetnička akademija u Splitu
HR - Split, Glagoljaška bb

UDK: 681.816.61(497.5 Split)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 2. X. 2010.

Obnova crkvene glazbe koju je izazvao cecilijanski pokret imala je snažnog odraza u životu splitske katedrali na kraju XIX. stoljeća. Pod utjecajem toga pokreta javila se težnja za podizanjem glazbenih standarda u liturgijsko-glazbenim funkcijama drevne katedrale. Slijedom tih nastojanja crkvinarstvo katedralne župe odlučilo se ukloniti dotrajale orgulje, a na mjesto njih podići tzv. liturgične orgulje. Nove je orgulje naručilo kod "zaslužne biskupske tvornice Gaetana Zanfrette i sinova" iz Verone. Nažalost, te su se orgulje brzo počele kvariti, a troškovi vezani uz njihovo održavanje i obnovu stalno su se gomilali. Čini se da je to bio osnovni razlog što je uporabni vijek tih orgulja trajao svega 64 godine.

I. PROŠLOST KATEDRALNIH ORGULJA

U literaturi postoje dvojbe oko vremena nastanka prvih orgulja u splitskoj katedrali, koje se spominju još 1347.¹ Arhivski izvori upućuju da ih je izgradio fra Ventura iz Ferma, ujedno prvi orguljaš i učitelj orguljanja u službi katedrale i grada Splita. Prema ranije utanačenom ugovoru, fra Ventura je svoje orgulje trebao podići krajem 1412.² Uporabni vijek tih orgulja trajao je oko jedno stoljeće. Zbog trošnosti, metropolitanski ih je kaptol odlučio zamijeniti novima. Odluku o nabavki objavio je još 1497. Jamačno zbog manjka sredstava otezalo se s njihovim podizanjem sve do početka XVI. stoljeća.³ Od tada pa sve do XX. stoljeća, splitska katedrala je svako slijedeće stoljeće pokretala akciju obnove postojećih ili narudžbe

1. Usp. L. ŽUPANOVIĆ, *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb 1980, 21.

2. Usp. V. RISMUNDO, Registar splitskog notara Jakova de Penna (1411-1412), *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 8 (1974), 5-55.

3. Usp. L. JELIĆ, F. BULIĆ, S. RUTAR, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar 1894, 98.

novih orgulja.⁴ U praksi se češće išlo na gradnju novih. Konačna odluka o tome najviše je zavisila od stanja postojećih orgulja, ali i od raspoloživih sredstava. Ponekad su prilike nalagale da se ide u obnovu, što su kasnija pokoljenja znala izjednačiti s gradnjom novih orgulja. Zbog toga u literaturi postoje dvojbe oko ocjene vrste i vrijednosti poslova što ih je na katedralnim orguljama izvršio talijanski orguljar Carlo Beni 1702.⁵ 1805. katedrala je stekla nove orgulje. Nažalost, suvremenici su iz nepoznatih razloga uporno tajili ime graditelja, odnosno radionice iz koje su potekle. Stječe se dojam da su taj podatak namjerno krili, mada su stalno isticali da ih je podigao jedan od najslavnijih europskih graditelja orgulja toga vremena. S vremenom se počelo vjerovati da ih je izgradio Petar Nakić, jedan od prvaka u gradnji orgulja svoga vremena.⁶ Ako je suditi prema vremenu gradnje, autorstvo bi trebalo pripisati Gaetanu Callidu.⁷ Tijekom XIX. stoljeća i te su orgulje pretrpjele temeljite izmjene. Čak su bile uklonjene s korske galerije na više godina. Dogodilo se to na početku radova na unutrašnjem uređenju katedrale 1881. Na kraju toga stoljeća stali su se množiti izdaci oko njihova redovitoga održavanja. U takvim okolnostima osiromašeno crkvinarstvo odlučilo je nabaviti nove orgulje kod “*zaslužne biskupske tvornice Gaetana Zanfrette i sinova*” iz Verone, koju je snažno podupirala Rimski crkva. Dakako, Zanfretta je znački iskoristio potporu u promidžbene svrhe, pogotovo na našoj strani Jadrana. Uporno je naglašavao posebnosti svoje tvornice u izradi “*liturgičkih orgulja*”, premda se nikada nije potrudio objasniti što pod tim pojmom podrazumijeva. Za pretpostaviti je da su njegove orgulje trebale služiti isključivo u liturgijskim funkcijama. Budući da je splitska katedrala podrijetlom najstarija u Hrvatskoj, moguće je da su aktualne crkvene vlasti s nabavkom novih orgulja željele osnažiti dojam njene slave i dostojanstva. Tako se, dakle, sintagma “*liturgičke orgulje*” ustalila u Splitu tri godine prije objave papinske upute *Motu proprio* (1903).

4. Usp. C. FISKOVIĆ, Iz glazbene prošlosti Dalmacije. Orgulje, *Mogućnosti*, br. 6-7 (1974), 710-764.

5. Usp. I. BOŠKOVIĆ, O orguljama splitske stolnice iz godine 1702., *Sv. Cecilija*, sv. 3 (1976), 72-76.

6. Usp. L. ŠABAN, Contributo alla biografia di don Pietro Nakić, *L'Organo*, IV/2 (1971), 257 i dalje. E. ARMANO, Don Petar Nakić (Pietro Nacchini) utemeljitelj mletačko-dalmatinske graditeljske škole orgulja, u: BULIĆ 1918, *infra*.

7. Usp. M. GRGIĆ, Novi podaci o orguljama i orguljarima u splitskoj katedrali u 19. stoljeću, u: *Glazba i baština*. Zbornik u čast Lovri Županoviću, Šibenik 2002, 137-176.

I. NOVE ORGULJE

O Zanfrettinim orguljama u splitskoj katedrali uglavnom se pisalo usputno u okviru šire zamišljenih tematskih cjelina. Od ukupno tri objavljena rada, dva spominju različito podrijetlo i vrijeme njihova nastanka. Don Frane Bulić je gradnju tih orgulja pripisao fra Gaetanu Letiću, ustvrdivši da ih je podigao 1906. Šest godina kasnije Niko Kalogjera je to opovrgao kada je spomenuo da ih je izgradio Gaetano Zamfretta (!) iz Verone 1900. Tako se za relativno kratko vrijeme ponovila greška poznata još u XIX. stoljeću, prema kojoj su suvremenici zaboravili na ime graditelja i vrijeme gradnje katedralnih orgulja kroz manje od dva desetljeća od njihove izgradnje. U posljednjem slučaju stvar se čini zamršenija, jer su Bulić i Kalogjera živjeli u blizini katedrale u vrijeme podizanja novih orgulja. Objašnjenje valja tražiti u činjenici da je Bulića zanimala prošlost zvona i orgulje u Dalmaciji, pa je građu prikupljao prepiskom. Cilj mu je bio sačuvati uspomenu na ta glazbala, čije su metalne dijelove tadašnje vlasti kanile uporabiti za vojne svrhe.⁸ Kalogjeru je isključivo interesirala glazbena prošlost splitske katedrale. Tek usputno bavio se pitanjem starosti orgulja i imenima orguljara koji su ih gradili ili obnavljali tijekom prošlosti.⁹ Njegov je zadatak bio olakšan time što je imao nesmetan pristup bogatoj arhivskoj građi. Nažalost, u vrijeme kada je tiskom objavljena serija od tri njegova članka, dogodilo se da je od požara stradala stara splitska nadbiskupija. Zajedno s njome je stradao dio arhivskog fundusa u koje spada Arhiv crkvinarstva katedralne župe (dalje AKŽS). Najviše zbog žurbe u odlaganju, dio toga fundusa narušio je svoj raniji izgled. Okrnjenom građom toga fundusa služio se autor ovih redaka prilikom pisanja monografije o glazbi i glazbenicima u službi splitske katedrale.¹⁰ Četiri godine nakon objavljivanja knjige, našao je u župnom uredu katedrale dio zaostale građe iz istoga fundusa. Iznosio je oko petnaestak kartonskih kutija, od kojih je većina otpadala na prvu polovicu XX. stoljeća, a tek manji dio na drugu polovicu XIX. stoljeća. Građa iz prvog desetljeća XX. stoljeće nekada je bila sređena i signirana. Nažalost, to se ne može kazati za ostatak građe koji se odnosi na kasnija vremena. To je razlog što se na pojedinim mjestima u ovome članku, umjesto signatura i brojeva, obilnije koriste nadnevcu prilikom prepričavanja ili citiranja pojedinih dokumenata ili njihovih dijelova. Valja napomenuti da citiranu građu namjerno objelodanjujem u izvornom obliku, bez otklanjanja pravopisnih, gramatičkih i inih grješaka.

8. Usp. F. BULIĆ, *Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji, Sv. Cecilija*, sv. 5-6 (1918), 129-133, 161-164.

9. Usp. N. KALOGJERA, *Povjesne crtice o glazbenim prilikama splitske stolne crkve, Sv. Cecilija*, sv. 3-5 (1924), 89-90 126-128, 160-163.

10. Usp. M. GRGIĆ, *Glazbena kultura u splitskoj katedrali 1750.-1940.*, Zagreb 1997.

1. Narudžba i gradnja

U svibnju 1899. godine Alessandro Zanfretta iz Verone izgradio je nove orgulje u samostanu franjevacu konventualaca na splitskoj Obali.¹¹ To je bila prilika da crkovinarstvo katedrale utanači posao s obiteljskom radionicom koju je vodio Gaetano Zanfretta (1839-1905). Iskusni Gaetano bio je, naime, jedan od ranih pristaša i sljedbenika cecilijanskog pokreta u Italiji. Od tuda njegovo zanimanje za gradnju "liturgičkih orgulja".¹² U splitskoj katedrali obvezao se podignuti takve orgulje uz umjerenu cijenu od 4000 kruna. Za siromašno crkovinarstvo i to je bio pozamašan izdatak. U nemogućnosti da samo osigura potrebna sredstva, ono se odlučilo na prikupljanje milodara. Kako ni tako stečeni prihodi nisu bili dostatni za podmirenje troškova, crkovinarstvo je zatražilo potporu kod Visokog namjesništva u Zadru. Pismenu zamolbu uputilo je 27. ožujka 1900. godine. Koncept pisma očuvao se na hrvatskom i talijanskom jeziku.¹³ Slijedi hrvatski izvornik:

Visoko c. k. Namjesništvo!

Davnim ponukovanjima zemnienih vlasti da se u crkvi uvede skroz crkovno pjevanje udovoljilo se u ovoj našoj stolnoj Crkvi tekar nekoliko mjeseca. Nego uvodjenjem toga pjevanja nastala je i prijeka potreba novih orgulja, koje treba da odgovaraju sadašnjim zahtjevima, jer su sadašnje koli s harmonične, toli s tehničke strane u jako lošem stanju, a trošak za njihov popravak nadmašio [bi] onaj za nabavu novih. Pišuće crkovinarstvo, poslije ozbiljnog promišljanja odobrilo je dotični trošak kod jedne glasovite tvornica Orgulje novog sistema.

Nego prihodi ove Crkve ne dostaju ni za redovito pristojno uzdržanje bogoslužja, pa joj ne bi bilo moguće izdržati taj izvanredni trošak, a da ne umanji svoju imovinu, za to se obratila bogoljubnoj darežljivosti građana koji su pripomogli, relativno obilatim pripomoćima, naumljeni pot-hvat. Nego proračunana svota od 4000 kruna, sigurno nije dostatna i za nuzgredne troškove prenosa, namještanja, carinarskog poreza za uvoz iz inozemstva, i dobavu liturgičnih kompozicija, pa je zato pišuće Crkovinarstvo primorano da se obrati darežljivosti Toga Visokog c. k. Namjesništva za obilatu pripomoć, da tako, što je više moguće, olakoti proračun ove starodavne Crkve, koja će, o izvanredne ali prijekne nužde, biti bez sumnje opterećen.

11. Usp. N. M. ROŠČIĆ, Glazbena tradicija samostana sv. Frane na Obali u Splitu od 1600. do 1900. godine, *Arti musices*, br. 1 (1990), 12.

12. Usp. C. MORETTI, *L'Organo italiano*, Milano 1793, 115, 168.

13. AKZS Spisi god. 1900, br. 43.

U stalnoj nadi da će ova molba biti blagohotno uvažena od Te Visoke c. k. Vlasti, koja se svojski brine za moralni i materijalni napredak svake grane javne uprave, pišućemu je Crkovinarstvu do osobite časti, izraziti, već sada svoju najdublju zahvalu.

Teško je vjerovati da se Namjesništvo olako oglušilo na upućenu zamolbu. Po svemu sudeći, odgovor se negdje zagubio. Zatražena sredstva crkovinarstvo nikada nije uknjižilo, što je razvidno je iz stanja blagajničkih knjiga. Nakon toga, crkovinarstvo je pokušalo uštedjeti na troškovima prijevoza orgulja iz Venecije. S tim u svezi zatražilo je popust od Uprave komercijalne službe austrijskog Loyda. Za razloge svoje zamolbe navelo svoje siromaštvo i milodare pobožnog puka prilikom narudžbe orgulja.¹⁴ Čini se da je i kod ove zamolbe crkovinarstvo ostalo prikraćeno i u sredstvima i u odgovoru. Dio sredstva na kraju je namaknulo prodajom starih orgulja splitskim klarisama.¹⁵ Izgleda da je i tu došlo do kašnjenja u isplati zbog proceduralnih propusta što ih je crkovinarstvo napravilo prilikom prodaje.¹⁶ Nažalost, ni ta sredstva nisu bila dostatna za konačno pokriće troškova, koje

14. Spettabile Direzione Commerciale del Lloyd Austriaco / Trieste

Fra pochi giorni la Fabbrica d'organi di Gaetano Zanfretta e figli di Verona farà la spedizione del nuovo organo commessole per conto di questa Chiesa Cattedrale. Tale organo verrebbe imbarcato sopra uno dei piroscafi di cotesto spettabile società a Venezia per essere indi trasportato a Spalato. Siccome però questa Cattedrale è priva di proventi, per modo che a mala pena può sostenere le spese ordinarie di manutenzione; ed il nuovo organo venne acquistato colle oblazioni private dei cittadini; la scrivente, a cui consta ch'Essa Spettabile Direzione ha accordato speciali facilitazioni sul nolo in altri simili incontri, fiduciosa si rivolge alla sperimentata Sua generosità onde voglia accordare *il massimo possibile abbuono* sul nolo in discorso, rendendo di ciò editta la rispettiva agenzia di Venezia. Nella ferma speranza che questa preghiera verrà benignamente esaudita da Essa Spettabile Direzione, la scrivente si onora di porgere anticipatamente i più sentiti ringraziamenti. Dalla Fabbriceria della Chiesa Cattedrale. Spalato, 16. 2. 1900. AKŽS Spisi god. 1900, br. 10.

15. 21. 6. / Pokrajinski Konservatorijalni Ured za Dalmaciju 16. 6. 1917., br. 62 pita podatke glede orgulja, što ih je Stolna Crkva prodala samostanu sv. Klare, o kojima se veli u tradiciji, da ih je sagradio Petar Nakić (Nachini ili Nauchini), glasoviti graditelj orgulja u Mlecima u drugoj polovici XVIII vijeka. AKŽS Prot. god. 1917., br. 20.

16. No 14 / Prepoštovanom Biskupskom ordinarijatu / u Spljetu / Molba / Crkovinarstva Stolne Crkve u Spljetu / kojom traži naknadno saniranje i odobrenje već prodanih starih liturgičnih orgulja / Presvietli Ordinarijate! / Duži se pišući izvijestiti Taj Presvietli Ordinarijat polag štovane odluke od 27 srpnja 1901 br. 12493, da su stare orgulje ove Stolne Crkve prodane god. 1901, uz cienu od 600 kruna redovnicama samostana sv. Klare i da se odnosni novac uložio kao nadoplatak novih liturgičnih orgulja.

Pošto se je prekršilo & 16 Pouke koje zabranjuje otuđivanje crkovnih dobara bez dozvole Crkovnih Vlasti, zato pišući moli naknadno saniranje i odobrenje.

Od Crkovinarstva Stolne Crkve / Spljet 30 srpnja 1901

AKŽS Spisi god. 1901, br. 14.

Chiesa Cattedrale

Costo e spese dell'Organo nuovo

Giusta contratto col fabbricatore Gaetano Ranfretta di
Verona, il costo del materiale franco di spese fino
a Venezia e di fiorini 2000 - 4000 ^{Corona}

			<i>Corona</i>
<i>Nota da Venezia a Spalato di 46 loti</i>	118 53	237 06	<i>63 66</i>
<i>" " " " 15 "</i>	30 57	41 14	<i>67</i>
<i>Dazio d'accoppi di 46 "</i>	99 97	199 94	<i>68</i>
<i>" " " " 15 "</i>	74 95	148 50	<i>69</i>
<i>Nota da Venezia a Spalato di 6 "</i>	9 78	19 56	<i>88</i>
<i>" " " " 1 "</i>	5 45	10 90	<i>97</i>
<i>Dazio d'accoppi di 6 "</i>	8 75	17 50	<i>89</i>
<i>" " " " 1 "</i>	1 27	2 48	<i>95</i>
<i>Trasporto dei loti dalla Dogana in Chiesa</i>	5 50	11 -	<i>168</i>
<i>Roscina per 16 giornate nell'impianto</i>	34 36	68 72	<i>169</i>
<i>Convento di S. Francesco, alloggio e vitto agli operai</i>	150 -	300 -	<i>170</i>
<i>Uodice Murco metà d'alloggio e vitto al Fr. Coronar</i>	3	6 -	<i>164</i>
	<u>2581 40</u>	<u>5062 80</u>	
<i>Di questi stanno a carico Ranfretta</i>			
1. <i>Sal. Fivassa pagata al Lloyd art. 88</i>	aggi 4.58		
2. <i>" " " " 97</i>	aggi 1.76		
3. <i>" " " " 64</i>	aggi 68.76		
4. <i>metà del Nota da Venezia a Spalato per 6 loti</i>	aggi 18.86		
<i>del 21/4 900 in ritardo sulla partita del f.anno</i>	1.25		
5. <i>" " " " 16/4</i>	1.22	97 39	194 78
<i>Dati a conto li 30/6 900 - fiorini 1000 -</i>			
<i>" " " " 31/12 " " 350</i>			
<i>Spediti per assegno li 25/8</i>	252.61		
<i>Spese postali</i>	1.87		
<i>a saldo f. 208.13 più il tasso 5%</i>			
<i>Trasporto del vecchio Organo</i>			6

Račun za nove orgulje katedrale u Splitu

se povećavalo kako je gradnja orgulja više napredovala. Na kraju su ukupni izdaci porasli za petinu ranije utanačenog iznosa. O tome svjedoči više dokumenta iz kasnijih vremena. U jednome se ističe kako su *"se lanjske god[ine] 1900 kupile liturgične orgulje kod zaslužne Biskupske tvornice Gaetana Zanfrette i sinova u Veroni uz ukupni trošak od kruna 5000 ..."*¹⁷

Ubrzo nakon izgradnje, nove su se orgulje počele kvariti. Uzrok svemu bio je loš materijal od kojega je bio načinjen mehanizam. Iako je Zanfretta dao jamstvo na ispravan rad orgulja na rok od pet godina, malo je učinio da se uzroci kvarova trajno otklone. Dapače, dugo je otezao s dolaskom, što je ozlojedilo crkvinarstvo. Kako su se pritužbe na neispravnost orgulja stalno javljale, crkvinarstvo se odlučilo u pomoć pozvati vještake. Njihove ocjene bile su poražavajuće, kao što stoji u popratnim dokumentima: *"kako ni te kao ni sve orgulje izrađene od Vaše (op. Zanfrettine) radionice u Dalmaciji nisu izrađene stručno, jer nema točnosti u radu mehanizma, nema dobrog materijala, nema srazmjera u strukturi, nema razlika u zvukovima raznih registara, nema gibljivosti, nema sklada na klavijaturi, nema točnosti rasporeda u cijevima, drvo nije odstajalo..."*. Prema procjenama stručnjaka, za utrošeni novac katedrala je navodno mogla steći i liturgijske i pneumatske orgulje. To je navelo crkvinarstvo da Zanfretti ponudi otkup orgulja što ih je sam izgradio uz naknadu od 1600 do 1800 fiorina. U isto vrijeme crkvinarstvo je zadalo rok od tri mjeseca za otklanjanje kvarova uz prijetnju da će oglasiti diljem Dalmacije svoje primjedbe vezane uz Zanfrettin splitski opus. Nakon toga najavilo je da će angažirati novog stručnjaka za isti posao. Njega je namjeravalo nagraditi dijelom zaostalih dugovanja prema veroneškom oruljaru, u iznosu do 200 fiorina.¹⁸ Konačni ishod spora nije poznat.

17. AKŽS Spisi god. 1901, br. 12.

18. Signor Gaetano Zanfretta / Verona

In relazione alla di Lei *cartolina* postale dei 6/12 1901 mi pregio di far Le conoscere, che la Fabbriceria di questa Chiesa Cattedrale nelle contrattazioni per la costruzione del nuovo Organo patuiva con Lei per 5 anni la bontà ed esattezza artistica del lavoro. A tali patti Lei ha mancato, perchè già dopo breve tempo nell'organo emersero molti difetti; perciò la chiesa dovette come garanzia durante lo spazio di questi cinque anni ritenere una somma di fior: 200. I difetti nell'organo si aumentano ogni giorno di più, talchè adesso si trova in pessimo stato, secondo anche la dichiarazione qui entro allegata, del maestro di Cappella.

L'organo liturgico fù già esaminato da diversi artisti competenti, i quali dichiararono giusta un esatto esame artistico che questo e tutti gli organi costruiti dalla di Lei Fabbrica in Dalmazia, non sono fabbricati secondo l'arte - perchè non c'è esattezza nel lavoro in tutta la meccanica - non bontà nella sostanza del materiale - non proporzione nella struttura - non diversità di voce nei diversi registri - non agilità - non eleganza nella tastiera, - non giusta conformazione nelle canne - non staggionamento nel legname; talchè col nostro denaro potevammo fabbricare due organi veramente liturgici e pneumatici poichè il di Lei organo gode soltanto il nome di liturgico.

Izgleda da su se strasti s vremenom stišale, a problemi zataškali. Nažalost, time se kvarovi nisu otklonili. Jedino je izbjegnuto novo sudsko sporenje, jer je već jedno u međuvremenu započelo između splitskih konventualaca i Zanfrette, dakako, zbog neizvršenja preuzetih obveza.¹⁹

1. Smještaj orgulja

Zanfretta je nove orgulje smjestio na kor sakristije, neposredno iza glavnoga oltara. Stajale su prislonjene uz sjeverni zid. Kako se čini, imale su samo jedan manual. Nakon Letičeve intervencije stekle su i drugi. Svaki manual se sastojao od 56 tipaka. Prilikom slijedeće obnove, orgulje su pomaknute iz ranijeg ležišta. O tome svjedoči orguljar Josip Brandl: *“u proračun nismo stavili premestve cjelih orgulja u napred, kao i vjetrnih ladica, koji je posao trebao puno vremena”*. Pismo je uputio crkovinarstvu 4. lipnja 1932. godine, tražeći za izvanredni posao povećanu naknadu. Nažalost, ni ta se obnova nije pokazala uspješnom, jer su se kvarovi nakon uređenja stali množiti. To je dovelo do zategnutih odnosa između Brandla i crkoviinarstva na čelu kojega je stajao katedralni župnik. Iz obilne prepiske, koja prati tijek obnove i njihove posljedice, za naš je predmet važno da je župnik bio spreman *“priznati to što su se orgulje proširile i pomakle od svog prvotnjeg položaja.”* Tako je zabilježio u pismu od 21. siječnja 1933. godine. U odgovoru, koji je uslijedio nakon deset dana, Brandl je pokušao prebaciti odgovornost za česte kvarove na orguljaša don Bona Bolanija. Uporno je tvrdio kako *“su tipke bile već dvaput premešćene na željo g. organista.”* Od tada više nema pisanih tragova o bilo kakvom izmještanju orgulja na neko novo mjesto. Služile su onoliko dugo koliko i staro korsko pjevalište na kojemu su bile smještene. Pred Božić 1964., kor je srušen, a Zanfretine orgulje demontirane. Time se zaključuje njihov uporabni vijek koji je trajao svega 64 godine. Prema navodima stručnjaka za to su bile krive grješke u njihovoj konstrukciji, ali i loš materijal iz kojeg su bile napravljene.

Perciò la Fabbrica di questa Chiesa Cattedrale gli propone: fior 1800 od anche fior: 1600 per tutto l'organo, e così potrà quanto prima riborsando il denaro portar lo altrove. Essendo che il suo lavoro non gode nessuna fama, così anche tutti i rimanenti fabbricati a Spalato; perciò la Fabbrica sarà costretta, se entro tre mesi non verrà almeno a riparare il Flautino della II tastiera, la stuanatura di tutto l'organo - l'unione delle tastiere, di pubblicare nei giornali di tutta la provincia un giudizio sfavorevole del suo lavoro. In caso che ella non venisse entro il termine stabilito come sopra citato, la Fabbrica sarà obbligata di far eseguire la riparazione, almeno della stuanatura, da un altro artista; e perciò trattiene la somma di fior: 200. Il rimanete denaro riborserà come patuito nel contratto. Dalla Fabbrica della Chiesa Cattedrale. / Spalato 15 Dicembre 1901 / Il Preposito / Il tesoriere Matošić. AKŽS Spisi god. 1901, br. 35.

19. Usp. N. M. ROŠČIĆ, *Nav. dj.*, 12.

Orgulje u katedrali sv. Dujma

Izvorni izgled i dispozicija Zanfettinih orgulja slabo su poznati. O tome nije sačuvan nikakav pisani trag. Jedino je poznat popis od sedamnaest registara što ih je načinio fra Gaetano Letić 1903. Objavio ga je don Frane Bulić petnaestak godina kasnije. Kalogjeri dugujemo podatak da je o. Letić “*promijenio fasadu prema sistemu Riegerovom, a i mnoge registre umetnuo*”.²⁰ Do 1931. više se nigdje ne spominju bilo kakve promjene registra na katedralnim orguljama. Tada je crkvinarstvo pokrenulo njihovu obnovu, a posao je, kao što je ranije navedeno, povjerilo Josipu Brandlu iz Maribora. I mada su se najavljivale radikalne promjene, na kraju je posao zaključen nezamjetnim otklanjanjem dvaju registara. To se dade utvrditi usporedbom popisa što su ih u svoje vrijeme sačinili don Frane Bulić i Josip Brandl.

	don Frane BULIĆ (1918.)	Josip BRANDL (1931.)
Manual I	Principal	Principal 8'
	Gedeckt 16'	Gedeckt 16'
	Gedeckt 8'	Gedeckt 8'
	Gamba	Gamba 8'
	Quintflote	Quintflote 2 2/3
	Oktava	Oktava 4'
	Viola	-
	Waldflote	Waldflote 2'
	Mixtura	Mixtur 2' 4x
Manual II	Geigenprincipal	Geigenprincipal 8'
	Gemeshorn	Gemeshorn 8'
	Salicional	Salicional 8'
	Rohrflote	Rohrflote 4'
	Dolce	Dolce 4'
Pedal	Subbass	Subbass 16'
	Violon	Violon 16'
	Timballi	-

II. ODRŽAVANJE I OBNOVA ORGULJA

Sredinom druge polovice XIX. stoljeća u Splitu su postojale dvije orguljske radionice. Gotovo u isto vrijeme podigli su ih Ettore del Chiaro i Ivan Thianić. Prva je zatvorena oko 1886., dok je druga djelovala još 1897. Duže djelovanje Thianićeve radionice doprinijelo je da su u Splitu

20. N. KALOGJERA, *Nav. dj.*, 90.

i njegovoj okolici postupno istisnuli talijanski orguljari. Crkvinarstvo je povjerilo Thianiću plansko održavanje katedralnih orgulja više od jednog desetljeća. Nedugo nakon prestanka rada njegove radionice, stare su orgulje uklonjene, a umjesto njih su postavljene Zanfrettine. Brzo su na novim orguljama uočeni nedostaci, a kako se oni nisu dali otkloniti, crkvinarstvo se na različite načine dovijalo kako bi zaštitilo svoje interese. Uz ostalo zatražilo je savjet od Ferde Heferera, orguljara iz Zagreba,²¹ za kojega je pretpostavljalo da će biti nepristran u svojim ocjenama. Čini se, da se crkvinarstvo pripremalo za sudsko sporenje sa Zanfrettom. Rezultati vještačenja *“bili [su] toliko obeshrabrujući da se moralo hitno preuzeti posao što sada je u toku.”* Tako stoji zabilježeno u zapisniku sjednice crkvinarstva od 30. listopada 1902. Obnova orgulja tada je povjerena o. Gaetanu Letiću.²²

Prije upuštanja u tako složeni posao, crkvinarstvo je o svojim planovima upoznalo kaptol i ordinarijat, da bi potom od njih zatražilo dopuštenje za početak radova. 1903. crkvinarstvo je namjeravalo prodati neke dalmatike i komadiće zlata izvan upotrebe, kako bi namaknulo sredstva za popravak orgulja. Na kraju je od toga odustalo zbog protivljenja nadležnih vlasti. Prije toga, oko sredine listopada 1902., crkvinarstvo je tražilo dopuštenje oko razmjene obveznice državnog duga za istu namjenu. Svoj zahtjev je pravdalo ocjenama stručnjaka koji su tvrdili da su orgulje *“zlo urađene sa strane umjetničke koli istoga materijala te podnipošto ne odgovaraju svrsi liturgičnih orgulja”*. Za tu stvar crkvinarstvo je kanilo upotrijebiti *“jednu obveznicu od kr. 2000 koju je ostavio blagopokojni don Dujam Materazzi bez ikakve zakladne obveze, jedino samo za potrebe crkve. Pošto je sada osobita potreba za popravak orgulja, jer trošak će doprieti do 1600 kruna, ostalo 400 kruna pako će se uložiti za obične potrebe crkve. Stoga pišući moli Taj Presv[ijetli] Ordinarijat da dozvoli zamijeniti gore sp[omenute] obveznice.”* Iako je ordinarijat za to dao odobrenje, sredstva nisu bila dostatna za pokriće troškova. Nakon toga crkvinarstvo je tražilo zajam od ordinarijata, koji nije uspjelo otplatiti sve do ožujka 1910. Nešto više podataka o tome predmetu saznaje se iz prepiske crkvinarstva s ordinarijatom:

21. AKŽS Prot. god. 1902, br. 17.

22. Il Preside riferisce che il nuovo Organo liturgico fabbricato dalla ditta Gaetano Zanfretta e fili di Verona non corrisponde affatto alle esigenze della musica sacra ed i difetti riscontrati in questo frattempo sono tanti e tanti da reclamare urgentemente un radicale ristauo. All'effetto venne invitato il Padre Letić, esperto in materia, il quale si assunse il lavoro. Prima però d'iniziarlo si è creduto opportuno d'invocare una perizia guidiziale a ...tutti i guasti avvenuti, onde a suo tempo poter esigere dal fabbricatore il corrispondente indennizzo, in relazione alla garanzia prestata. La perizia venne eseguita il (...) ed suoi risultati furono così sconcertanti da doversi tosto e con alacrità imprendere il lavoro che a quest'ora è già in corso. AKŽS Spisi god. 1902, br. 48.

“Zbog pasivnosti u kojoj se nalazi uprava Tog crkvinarstva, pošto ima još vratiti svotu koju je uzajmilo od zaklade kojom upravlja, da plati veliki trošak, koji je na svoje vrijeme imalo za nabavu novih orgulja; pišući ga oprašća za upravnu godinu 1908, 1909 od prinosa za diecezansko sjemenište, polag odluke 9. 12. 1908. Br: 4743.”

Zbog stalne uporabe, orgulje su se neprestano trošile. 16. kolovoza 1923., orguljaš don Bono Bolani upozorava crkvinarstvo *“da su orgulje sasvim nesložne i obćenito pokvarene, radi čega trebalo bi na njima izvršiti posvemašniji pregled i popravak inače su neupotrebljive koli za pratnju pjevanja toliko za samo udaranje.”* Poslove obnove pokrenuo je kanonik Josip Carević, koji je tek bio imenovan za katedralnog župnika. O svojim planovima nije izvijestio crkvinarstvo nego se oslonio na ocjene trojice domaćih stručnjaka među kojima su bili Ivan Vuksanović, učitelj pjevanja u sjemeništu, Albert Thianić, dugogodišnji katedralni kapelnik, te Bono Bolani, katedralni orguljaš. Posao je stekao don Bono Bolani, jer je prema ocjenama preostalih članova povjerenstva njegova ponuda zaostajala iza stvarne vrijednosti posla. Iznosila je svega 3000 dinara. Poslovi su pokrenuti na početku 1924. Odmah zatim oglasili su se prvi prigovori: *“Ovo crkvinarstvo [s] neugodnošću vidi da su orgulje crkve rastavljene za popravak za popravak, za koji će se morati potrošiti više hiljada dinara bez njegova prethodna znanja i privole, što nije nimalo u skladu sa pravilnikom crkvinarstva. Nu sada, post factum, za ovaj put, i to iznimno, pristaje da se potroši za njihov popravak do pet (5) tisuća dinara, samo želi da se što slična u buduće ne dogodi, bez pretresa i privole crkvinarstva.”* Ovdje se, naime, vodila bitka oko formalnih stvari, jer se kanonik Carević upustio u obnovu orgulja prije nego što je započeo obnašati službu katedralnog župnika. Godinu dana poslije crkvinarstvo se odlučilo na prikupljanje milodara u svrhu novnog uređenja orgulja. Na kraju je uprihodilo 12050 dinara od pobožnog puka i još 3000 dinara od biskupa dr Kvirina Bonefačića. Vrijednost toga posla bila je velika, jer su orgulje privukle pozornost mnoštva vjernika *“osim toga unapređeno je crkveno pjevanje te povećan broj funkcija, posebne popodneve funkcije vrše se u zgodniji sat za vjernike.”* Tako je zabilježeno u zapisniku sjednice crkvinarstva od 30. siječnja 1927.

Od tada pa nadalje ovlasti crkvinarstva sve su više slabile. Zbog toga se ono i ne spominje prilikom obnove orgulja iz 1932. Od dokumenata vezanih uz taj predmet, sačuvala se jedino bogata prepiska između don Mladena Matijace i don Ante Milića, koji su jedan za drugim obnašali dužnost upravitelja katedralne župe s orguljarom Brandlom. Crkvinarstvo se tek usputno spominje zbog novca što ga je držalo u pohrani kod Gospodarske štedionice u Splitu. Nažalost, u vrijeme pregovora oko popravke

orgulja, crkvinarstvo više nije slobodno raspolagalo sa svojim novcem, zbog ograničenja što ih je postavila sama štedionica. O tome problemu je don Mladen Matijaca upoznao Josipa Brandla prilikom sklapanja pogodbe. Na neizravan način o tome svjedoči pismo što ga je Brandl uputio župniku 17. studenog 1931.: “Što se tiče novaca, nikako se ne bojim, da nebi ga dobio, prije ili kasnije bit će sigurno”. Nakon što je kanonik Ante Milić mlađi stupio na mjesto upravitelja župe, posao obnove orgulja bližio se kraju. Po okončanju posla, Brandl istupa sa zahtjevom za žurnim podmiranjem dugovanja, čime je svjesno zatajio dogovor s ranijim župnikom. U pismu od 14. lipnja 1932. Brandl spominje: “*Prijašnji vlč. g. upravitelj dr. Matijaca obljubio mi je naime, da će se mi čitava suma odmah isplatiti i tako ja nisam znao, da će mi štedionica u Splitu novac podmiriti u obrocima. Ovdje i takodjer ne dobijamo iz bankovnih ureda nikakvog novaca, ili najviše po Din 200*“. Župnik Milić se nije dao zavesti, čak ni onda kada je Brandl zaprijetio da će svoja potraživanja namaknuti posredstvom odvjetnika. Konačni ishod nastalog spora nije poznat. Slijedećih pet godina poslovi održavanja orgulja više se nigdje ne spominju, pa se čini da nije bilo potreba za stručnom intervencijom. U ožujku 1937. manje popravke i akordiranje na njima izvršio je orguljar Branko Erhatic iz Križevaca. Na istim je poslovima ustrajao kroz slijedeće četiri godine. U tome ga nije spriječila čak ni talijanska okupacija Splita.

Nakon Drugoga svjetskog rata, poslovi crkvinarstva krenuli su izrazito nepovoljnijim pravcem. Ne postoji iz toga vremena ni jedan spis po kojem bi se dalo prosuditi da je crkvinarstvo provodilo bilo kakvu aktivnost oko obnove orgulja. Izgleda da su samo župnici svalili na sebe teret svih obveza vezanih uz održavanje katedrale i njenih dobara. Svaki novi župnik dovijao se kako održati orgulje u što boljem stanju, uz što manje izdataka. Tadašnje su vlasti strogo oporezivali bijedne ostatke nekadašnje crkvene imovine, kao i sve kupljene predmete. To je jamačno bio razlog što su župnici uporno krili prihode i rashode. Rashodi vezani uz održavanje orgulja nisu se nigdje bilježili sve do 1949. Tada su se u rasponu od svega pet mjeseci pojavila tri različita računa, od kojih se prvi odnosi samo na popravak motora,²³ a druga dva na opći popravak orgulja. Indikativno je to što se kod popravke orgulja navode dva nejednaka iznosa: prvi glasi na 600 dinara,²⁴ a drugi na svega 250 dinara.²⁵ Iz spomenutih se računa ipak dade naslutiti da su ozbiljni kvarovi sprječavali nesmetani rad katedralnih orgulja.

23 . 1. 3. / Zecu za popravak motora u orgulj. Din 550. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1949, str. 2, br. 56 .

24. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1949, str. 3, br. 69.

25. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1949, str. 7, br. 219.

Nikada, dakle, u svojoj prošlosti, katedralna župa i crkvinarstvo nisu imali više potreba a manje sredstava kao u poslijeratnom razdoblju. I nije čudno što je pri kraju uporabnog vijeka spomenutih orgulja, don Pavao Žanić tadašnji katedralni župnik, ulagao veliki trud samo da bi ih očuvao. Prema napucima uglednih orguljara iz sjeverne Hrvatske i Slovenije, dugo je zagovarao njihovo preuređenje u elektropneumatske. S tim u svezi stupio je u preliminarne pregovore s upravom tvornice Augusta Laukhuffa iz Njemačke. U tome poslu posredničku ulogu vršio je don Veljka Jadronja iz Šibenika, od koga je splitski župnik u više navrata tražio stručne savjete. Za naš predmet važno je pismo od 15. veljače 1964., u kojemu don Pavao Žanić opisuje stanja orgulja: *“U našoj katedrali imamo jedne stare orgulje koje su bile dva puta preuređene. Ranije su bile mehaničke, sistem Schleiflade, a poslije je uklonjena mehanika i dodana pneumatska traktura. Danas to već slabo funkcionira, osobito pneumatsko otvaranje registara. Zato po savjetu graditelja orgulja g. Jenka odlučio sam da izmjenim za sada sviraonik /Spieltisch/ i trakturu sadašnju zamijenim s elektro-trakturom. Budući da je ovo sistem Schleiflade to mi trebaju jaki magneti za otvaranje registara. Imam 15 registara (...). Orgulje imaju dva manuala (...).*

Splitski župnik nije se zaustavio samo na prepisci. Ubrzo je započeo pregovore sa zagrebačkim orguljarom Majdakom, koji je pokazao priličnu rezerviranost u pogledu na ponuđeni posao. Iz odgovora otpoisanog 15. ožujka 1964., saznajemo da se pripremala temeljita obnova i pregradnja orgulja. Prvobitna je zamisao bila da se zadrže stare svirale, a dodaju novi registri. Majdak je ocijenio da je potrebno orgulje demontirati, a obujme i noge svirala precizno premjeriti, kako bi se na temelju toga sačinile nove zračnice, u koje su svirale trebale ući. Njegove primjedbe su se odnosile na prijedlog smještaja ventilatora s glavnom mješinom u jedan ormar, koji se trebao spojiti sa zračnim kanalom preko novog, povišenog kora. Čak i u pogledu na ormar i prospekt, Majdak je izražavao sumnju da bi se moglo *“nešto skrpiti”*. Na kraju je pripomenuo: *“I to podizanje kora u sredini, a da orgulje stoje u jarku, nebude baš najsretnije rješenje. U tom slučaju će labijali od svirala (usnice) doći baš nekako u visinu od nogu pjevača, pa kad se taj Vaš povišeni pijedestal napuni ljudi (pjevača) može doći do potpune blokade zvuka orgulja, ili u najmanju ruku velikog njegovog dijela.”* Kad je Majdak odbio posao, župnik se obratio za pomoć Antonu Kovačićeku, graditelju orgulja iz Zagreba. Prema ponuđenom troškovniku, naknada za materijal i rad odgovala je cijeni novih orgulja. Toliike izdatke župnik nije mogao prihvatiti, nego je krenuo u nabavu elektronskih orgulja (Hamond), dok je za bolja vremena ostavio narudžbu klasičnih.

1. Troškovnik

Izrada troškovnika podrazumijevala se prilikom izgradnje, obnove ili otklanjanja većih kvarova na orguljama. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je crkovinarstvo katedrale uvijek tražilo taj dokument. U ranijim vremenima izradu toga dokumenta nalogala je komunalna uprava, koja je izabirala ponuđača i nadzirala njegov rad sve do završetka posla.²⁶ Do sredine prve polovice XX. stoljeća stvari su se iz temelja promijenile. Tada je crkovinarstvo stalo koriti župnika da je mimo dogovora s njima, dao otkloniti kvarove na orguljama. To se događao pred Božić 1924. Dva mjeseca kasnije, crkovinarstvo je uporno spominjalo povredu svojih prava, zbog čega su navodno izrasli visoki troškovi. O nastalom sporu sa župnikom, čak je izvijestilo ordinarijat *“kako bi se u prikazu god[išnjih] troškova oni mogli opravdati.”* Četrdeset godina kasnije, župnik Pave Žanić morao je odustati od obnove orgulja, jer su troškovi proračuna izgledali neumjereni. U pismu što ga je naslovio na zagrebačkog orguljara Kovačićeka stoji njegovo opravdanje zbog odustajanja od posla: *“Naravno da to ne mogu prihvatiti niti bi mi moji pretpostavljeni odobrili. U rad bi mogao ući samo ako bi taj bio osjetljivo niži od koštanja novih orgulja.”*

U prilikama kada troškovnik nije poznat, stječe se dojam kao da je znalo doći do nekontroliranog rasipanja novca. Za primjer mogu poslužiti podaci što ih je iznijelo crkovinarstvo na svojoj sjednici od 30. prosinca 1903. U to doba je fra Gaetano Letić izvršio obnovu orgulja za što je dobio naknadu od 2000 kruna. Daljnjih 1000 kruna išlo je na račun njegovih pomoćnika, kao i za materijalne i transportne troškove. U svakom slučaju to nije bio konačni obračun, jer se nije znala cijena naručenih cijevi niti konačan dug prema orguljaru. No svi su bili jednoglasni u ocjenama da o. Letić *“zaslužuje za dugi i marljivo izvršeni rad”*.²⁷ Prvi cjeloviti troškovnik u XX. stoljeću sastavio je don Bono Bolani, dana 17. listopada 1924. To je ujedno i prvi takav dokument napisan hrvatskim jezikom:

26. Usp. M. GRGIĆ, *Glazbena kultura*, 107-111; ISTI, *Novi podaci*, 158-159.

27. Il Preposto riferisce sul compimento del ristauo radicale dell'Organo liturgico per parte del Padre Gaetano Letić, al quale furono a tutt'oggi errogate per spese il compenso 2000 Corone. Non conoscendosi però il valore delle Canne nuove, ed altro ...trasporti, operai al materiali, furono dispendite altre 1000 Corone. Non conoscendosi però il valore delle Canne nuove proviste dal Padre Letić, né il compewnso definitivo che egli marita, per il lungo e diligente lavoro eseguito, viene riservata ad una prossima seduta una concreta decisione e frattanto la presidenza propone un indirizzo di ringraziamento al prelodato Padre, che viene letto ed approvato ad unanimità. AKŽS Spisi god. 1903, br. 36.

Uglednom crkovinarstvu Stolne crkve / u / Splitu

Zainteresovan od preč. kanonika Dr Carevića pregledao sam u društvu Dr. Vuksanovića učitelja pjevanja u bogosl[ovnom] sjemeništu, orgulje u Stol[noj] crkvi te smo skupa konstatirali, da se orgulje nalaze u najvećem neredu te da zahtjevaju radikalni popravak. U glavnom bi se popravak dao svesti na slijedeće točke:

- 1. Izvaditi i pregledati veliki mjeh.*
- 2. Izvaditi i pregledati male mjehove od registara*
- 3. Mehanizam orgulja a) tastieru b) pedalieru c) manual i pedal koppel urediti da funkcionira kako treba*
- 4. Izvaditi i pregledati čitav materijal sastojeći od preko tisuću cijevi*
- 5. Akordirati sve registre u prvom i drugom manualu.*

Za vrijeme akordiranja trebaju dva pomoćnika: a) jedan za [punje]nje mjeha a b) drugi za manual. Za izvoditi i postaviti opet [na] mjesto veliki mjeh treba dva [pomoć]nika, od kojih jedan ima biti drvodjelac. Za ostali rad potrebit je uvijek jedan pomoćnik. S obzirom na funkcije u crkvi ovaj bi popravak zahtijevao rad barem od 1 mjesec dana. Ukupni se troškovi predviđaju oko 3000 dinara.

Za tadašnjeg kapelnika katedrale Alberta Thianića, navedeni troškovnik bio je izrazito povoljan. Prema njegovim procjenama prava vrijednost najavljenih radova dosizala je iznos od 12000 dinara, što je bilo znatno manje u odnosu na ponudu. Za kanonika Carevića to je bila prilika da na najsvečaniji način proslavi Božić i svoj nastup na položaj župnog upravitelja. Orguljar Bolani, ispunio je svoje obveze prije zadatog roka, tako da su orgulje stavljene u funkciju već 15. prosinca 1924.

Veći kvarovi na orguljama nisu se javili tijekom slijedećih šest godina. Najkasnije oko sredine 1931., Josip Brandl, orguljar iz Maribora, sklopio je pogodbu sa župnim uredom u Vranjicu oko izgradnje novih orgulja. Takvu prigodu crkovinarstvo katedrale je iskoristilo za svoje poslove. Od Brandla je zatražilo da u što kraćem roku načini troškovnik vezan uz uređenje njihovih orgulja. U početku Brandl je predlagao skidanje svirala, čišćenje orgulja od prašine i njihovu ugodnju. Cjelokupni posao je procijenio na 1650 dinara. Uz to savjetovao je reguliranje rada mehanike, popravak pneumatičkog aparat i presvlačenje mijeha kožom za novih 660 dinara. Tome je pridodao ugradnju bešumnog ventilatora, koji je unaprijed naručio kod tvornice Meidinger iz Basela. To je trebalo koštati novih 6500 dinara. Za uredno izvršenje posla i izbor najboljeg materijala nudio je jamstvo na tri godine. Sve to saznajemo iz pisma što ga je Brandl otprovio crkovinarstvu 16. lipnja 1931. Nije poznato zbog čega je crkovinarstvo odjednom odustalo od ranih planova i počelo pomišljati na potpuno uređenje orgulja. Na njihov zahtjev, Brandl je 29.

kolovoza uputio novi troškovnik u kojem je predlagao zamjenu postojećeg mehaničkog sustava za cjevnopneumatički. Uz to je sugerirao zamjenu svi-raonika, uvođenje 20 novih registara, presvlačenje mijeha kožom prema po-trebi, ugradnju cijevi i ponovnu montažu. Svoj posao procijenio je na iznos od 39270 dinara. Na način istovjetan kao i u ranijem troškovniku, obećavao je solidnu izradu uz korištenje najvrsnijih materijala. Za to je nudio jamstvo na tri godine. Crkovinarnstvo je o svemu zatražilo očitovanje fra Bernardina Sokola, koji je u to doba živio u samostanu na Poljudu. Sokol se pismeno izjasnio 8. rujna 1931.: “*Stvar sam proučio i mogu Vam samo savjetovati, jer će te dobiti sjajne, moderne i trajne orgulje uz veoma umjerenu cijenu. G. Brandl je u ovom slučaju bio odviše umjeren, jer sam mu ja tako savjetovao, pošto Stolna crkva nema novaca. Ja bih Vam to savjetovao i s drugog gledi-šta: bolje je imati lijepe orgulje nego žaliti za propalim novcem ...*”.

Iako Brandlov posao nije ocijenjen kao naročito uspješan, katedralne su orgulje nakon obnove služile više od tri desetljeća. Zadnji pokušaj njihove obnove nije donio nikakve rezultate, budući da je zbog visokih troškova župnik od toga odustao. Ovdje dosimo primjerak troškovnika što ga je sa-stavio Antun Kovačićek graditelj orgulja, harmonija i glasovira iz Zagreba, dana 14. kolovoza 1964.

1. *Za izgradnju novih zračnica za orgulje od 19 zvuććih registara sa releima register kanalima štokovima za svirale, daskama za limene svirale i nosačima za drvene,*

2. *Novi Kontrabas 16 i oktavbas za Kontrabas za veliku oktavu izraditi posebnu zračnicu i postaviti svirale u ležećem stavu,*

3. *Kod svih manualni starih registara izraditi duboki C,*

4. *Nove kanale od mjeha do register kanala,*

5. *Mjeh za II. manual urediti i nanovo položiti*

6. *Cijejele orgulje montirati, pokvarene svirale popraviti, intonirati i ugoditi /štimati/. Sav gore navedeni posao sam spreman izvršiti uz paušal-nu cijenu od Dinara 1.650.000.- /jedan milijun šestopedeset hiljada/ bez podvoznih troškova izgradjenih djelova kod mene za Split.*

Uslovi plaćanja su: kod narudžbe i sklopljenog ugovora da mi se isplati Dinara 400.000.- a kada počnem rad u crkvi sa dopremljenim zračnicama i ostalim dijelovima [da] mi se isplati daljnjih Din. 400.000, a ostatak kod preuzeća orgulja.

2. Ugovor

Troškovnik je bio temeljni, a ugovor popratni dokument. Ugovor je služio kao sredstvo zaštite prava prilikom možebitnih sporenja, što se jednom dogodilo u XX. stoljeću. I jedan i drugi dokument crkovi-

narstvo je razmatralo, a zatim potpisivalo prije početka radova na obnovi ili otklanjanju većih kvarova na orguljama. U XIX. stoljeću ugovor se tek u manje važnim pojedinostima, razlikovao od troškovnika. Predstavljao je njegov doslovni ili varijantni prijepis, a samo rijetko se dopunjavao nevažnim sitnicama. U ugovoru se često javljao isti slijed točaka kakav je stajao u troškovniku. Ako bi kojim slučajem iz teksta ugovora izostalo vrijeme trajanja jamstva, obavezno bi se to uvrštavalo na kraju dokumenta kao zaključni članak. Crkvinarstvo se pozivalo na ugovor prilikom sporenja s Brandlom, koji je od sebe odbacivao odgovornost za načinjene greške. Na prigovor crkvinarstva zbog smetnji u radu orgulja, koje su zamijećene svega tri mjeseca nakon obnove, Brandl je odgovorio: *“Ja sam preuzeo garanciju za orgulje, te i znam što je moja dužnost. Sagradio sam već 140 novih i popravio bezbrojno starih orgulja te sam za svake orgulje preuzeo garanciju, koju sam, kad je bilo potrebno i držao ...”* Između suprotstavljenih strana, ugovor je sigurno postojao prije početka obnove orgulja. To se dade zaključiti na temelju obilne prepiske. Nažalost, kasnije se taj dokument zagubio ili je trajno nestao. Po svemu sudeći, sličnu sudbinu imali su i ostali ugovori za koje vjerujemo da su morali nastati prilikom sklapanja pogodbe, odnosno prije početka radova na uređenju katedralnih orgulja kroz prvih šest desetljeća XX. stoljeća.

3. Primopredaja i kolaudacija

Na završetku, slično kao i na početku radova na obnovi orgulja tijekom XX stoljeća, crkvinarstvo je nadzor povjeravalo stručnjacima u službi katedrale. Nema podataka da se je za takve usluge tražila pomoć stručnog povjerenstva koje mu je nametala gradska uprava, kao što je to bila obveza u prvoj polovici XIX stoljeća. U novim okolnostima, pismeno izvješće se tražilo ne samo od izvođača radova, nego i od nadzornika. I mada su i jedni i drugi svoja izvješća sastavljali na završetku svojeg dijela posla, zadatak orguljara je bio daleko složeniji. Uz ostalo, od orguljara se tražilo pismeno jamstvo uz točno navođenje njegova trajanja. Posao se smatrao završenim tek nakon što je crkvinarstvo oba izvješća razmotrilo i pozitivno ocijenilo. Tek tada orguljar je stjecao pravo na dio ili potpunu naknadu, što je zavisilo od ranije utanačenog ugovora. Do nas su se sačuvale samo dvije pismene izjave. Obje potječu od dvaju splitskih svećenika, koji su jedan za drugim vršili službu katedralnog orguljaša. Prvi je bio don Niko Žiška, a drugi don Bono Bolani. Spomenuti dokumenti pisani su na slobodnim listovima i poput mnoštva priznanica i sličnih isprava iz toga vremena nisu protokolirani. Iako Žiškino izvje-

šće nije datirano, u odnosu na Bolanijevo ono je daleko složenije, a za naš predmet interesantnije.

Čast mi je izjaviti Tom Ugl[ednom] Crkovernarstvu da mi na žalost predlog o premještenju orguljskih mješina nije bio moguć izvesti a to jedino s razloga, što bi se zbog skupoće materijala bilo premnogo prekoračila svota odobrena od Tog Crkovernarstva za istu izvedbu.

Sa svim tim dužim se izjaviti da sam naše liturgične Orgulje, potpuno, savjesno i strukovnjački popravio. Najprije sam posvema odstranio lupanje mjeha koji je bio na dnu raspuknut u omjeru od 50 x 12 cm. Začepio sam tankom kožicom na 12 mjesta po mjehovima i mješćićima odušivanje zraka. Registre i mehaniku registara: Octave, Gamba, Viola, Gemshorn i Kohrflotte koji u obće nijesu svirali, sam popravio i učinio da sada na volju organiste mogu svirati.

Očistio sam od silnoga praha i smeća svirale, suviše sam pročeljni registar "Principal" fino osvjetlao i obnovio. Na igrajućem stolu sam izvršio popravak mehanike, livelirao tipke i zaostajuće popravio. Obojio sam neke djelove na orguljskom ormaru, izumio sam kazaljku tlaka zraka, koji uvijek pokazuje koliko su puni mjehovi zrakom.

Na desnoj strani orguljskog ormara u jednom neiskorišćenom dijelu učinio ormarić sa policama za držanje crkvene glazbe. Polirao sam fino krajeve dvaju tipkala i pedale te manjkave registralne tipke obložio novom kosti.

Naravski za cijeli ovaj rad, trebao sam drvodjelskog majstora, pomoćnike te nabavu mnogih stvari kako je potanko obrazloženo u priloženom računu, koji, ako nije postao velikim, to je jedino jer sam dosta svojih vlastitih stvari upotrebio i više stvari dobio badava od ljudi meni dobro poznatih.

Kako sam spomenuo još u predlogu o popravku ja ne zahtjevam ekvivalentnu odštetu za moj trud, jer sam to učinio iz ljubavi napram našoj Crkvi i Orguljama, te još jer za takav veliki, odgovorni, savjesni i stručni rad, bi se danas htjela jedna visoka svota.

Ali da ne budem baš na šteti, moram izjaviti da sam ipak imao štete na mom odijelu.

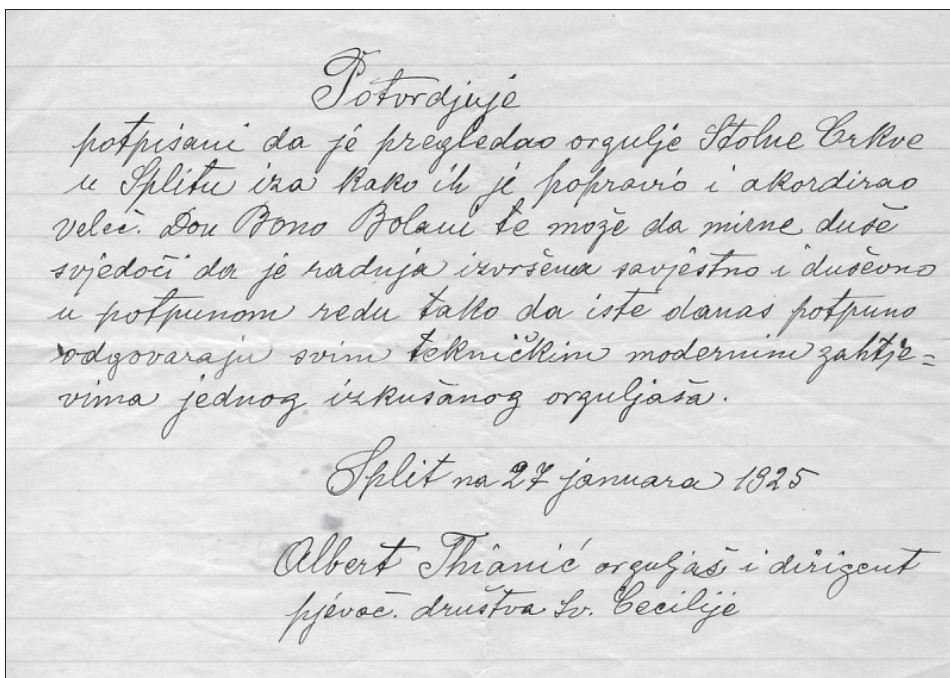
Molim da mi To Crkovernarstvo ne zamjeri ako koji vrsniji učitelj nađe još opravdanih ili neopravdanih mana na Orguljam; jer izjavljujem da sam moj rad u svakom i najmanjem djelu najsavjesnije učinio. Gledat ću da Orgulje uvijek u redu uzdržim te svaku novu manjkavost odmah popravim.

U nadi da ćemo ipak jednom premjestiti mjehove u obližnju sobicu, bilježim se dubokom počitanjem

Don Niko Žiška / organist

Pretpostavljamo da je izvješće nastalo krajem 1920. godine, kada je Žiška dobio najveću, a ujedno i posljednju novčanu nagradu za popravak katedralnih orgulja.²⁸ Nasuprot Žiški, Bolani nije sastavljao izvješće nego samo priznanicu. Tim činom kao da je kanio odagnati od sebe odgovornost za moguće kvarove.²⁹ Takav postupak ne treba iznenaditi, budući da je mijeh bio podložan čestim oštećenjima. U praksi gotovo da nije bilo slučaja kada se pristupalo temeljitijim obnovama ili uređenju orgulja a da se pri tome nije obvezatno ukazivalo na kvarove mijeha i potrebu njihova otklanjanja.

Više puta sam upozorio da su orguljari u svojem poslu znali zakazati, što je znalo dovesti do sudskih sporenja. Zbog toga je crkvinarstvo rado čuvalo u pohrani dio dogovorenog, ali zaostalog iznosa. U spornim situacijama znalo je odugovlačiti s isplatama do konačnog rješenja problema. Ako se u razrješavanje spora uplitala neka neutralna osoba ili institucija, najčešće su se mimoilazili glazbenici, jer takva vrsta posla nije spadalo u

Potvrđuje
potpisani da je pregledao orgulje Stolne Crkve
u Splitu i ra kako ih je popravio i akordirao
veliki. Dono Bolani se može da mirne duše
svjedoči da je radnja izvršena savjestno i duševno
u potpunom redu tako da iste danas potpuno
odgovaraju svim tehničkim modernim zahtje-
vima jednog iskusnog orguljaša.

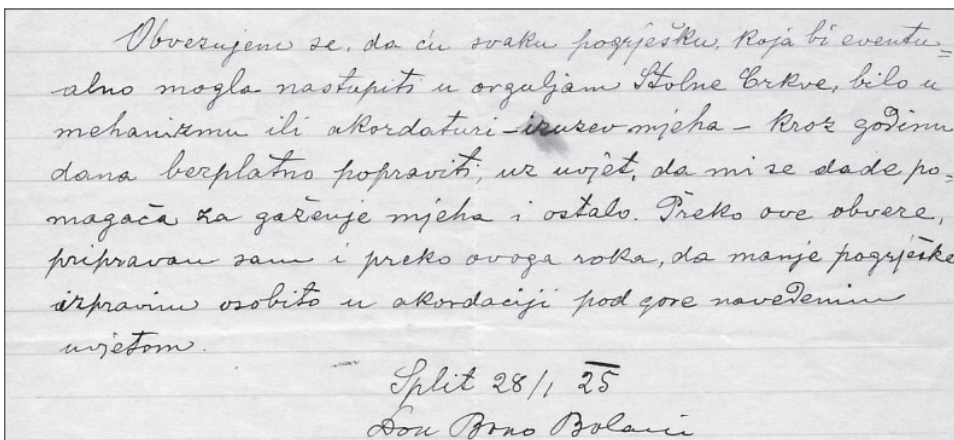
Split na 27. januara 1925

Albert Thianić orguljaš i dirigent
pjevač. društva Sv. Cecilije

Potvrda A. Thianića da su orgulje dobro popravljene

28. 2. 12. / Žiški popravak organa Kr: 1000. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1920, br. 176.

29. 21. 12. / D. B. Bolanu za krpjenje mješina u orguljama Din: 300. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1928, br. 340.

Obvezujem se, da ću svaku pogrešku, koja bi eventualno mogla nastupiti u orguljama Stolne Crkve, bilo u mehanizmu ili akordaturi - isusev mješa - kroz godinu dana besplatno popraviti, uz uvjet, da mi se dađe pomoć za gašenje mješa i ostalo. Preko ove obveze, pripremam sam i preko ovoga roba, da manje pogreške ispravim osobito u akordaciji pod gore navedenim uvjetom.

Split 28/1 25
Don Bruno Bolani

Potvrda da će B. Bolani za godinu dana besplatno ukloniti bilo koji kvar na orguljama

njihovu nadležnost. Izuzetak od pravila čini pristajanje fra Bernardina Sokola na stranu Josipa Brandla kod jednog takvog spora. Radilo se o tome da Brandlovi radnici ni nakon više pokušaja nisu uspjeli otkloniti kvarove na netom obnovljenim orguljama. I umjesto da se pozabave rješanjem problema, za kvarove je nepravredno optužen katedralni orguljaš don Bono Bolani. Na to je župnik Milić oštro prosvjedovao: "Nije istina, kako tvrdi Vaš pouzdanik P. Sokol, da ih je pokvario naš organista. Moram to najoštrije osuditi, buduć naš organista, svećenik savjestan i dobar i tako da nije ni zavirio u orgulje izim što je izigrao po njima. P. Sokol ne čini sebi reklame niti daje najbolju svjedodžbu kada tvrdi nešto takova čemu mi najbolje možemo utvrditi (...).

U obilnoj prepisci Brandla s katedralnim župnicima ili crkovinarstvom, nađe se poneko mjesto u kojem se zagovara suradnja na zajedničkim projektima oko pohvalbe orgulja. Tako u pismu od 30. siječnja 1933. Brandl najavljuje svoj dolazak za nekoliko tjedana ostavljajući prostora crkovinarstvu da "može još pravovremeno pozvati kolaudatore". Nažalost, nije poznato je li do kolaudacije orgulja ikada došlo.

III. ORGULJARI U SLUŽBI OBNOVE ILI ODRŽAVANJA ORGULJA

U XIX. stoljeću uređenje katedralnih orgulja vršilo se u vremenskim ciklusima koji nikada nisu trajali duže od 20 godina. Slična praksa proizvodila se i u XX. stoljeću, s tim da su te poslove više nego ikada do tada vršili stručnjaci iz naših krajeva. Kroz prva tri desetljeća u tome su bili posebno revni domaći redovnici i svećenici. Nakon toga, obnovu ili održavanje orgulja preuzele su svjetovne osobe o čijem radu znamo tek površno.

Na kraju više nije bilo potrebe ni za jednima niti za drugima, jer je katedrala nakon 1964. ostala bez klasičnih orgulja. Evo popisa orguljara:

Fra Kajetan Letić (Veli Lošinj, 1854. – Hvar, 1916.) franjevac, provincijal, orguljaš i orguljar. Bio je jedan od najagilnijih pristaša cecilijanskog pokreta u Dalmaciji. Suvremenici su ga cijenili kao solidnog orguljaša.³⁰ Kao orguljar veliki je ugled stekao u širem zavičaju. Prema navodima crkovinara "na više [je] mjesta izvršno obavio odličnih rada." S obnovom katedralnih orgulja otpočeo je u listopadu 1902., a posao je zaključio na završetku 1903. Pri tome je izvršio zamjenu dijela registara i svirala. Dio potrebnog materijala pribavio je od poznate njemačke tvornice Laukhuff, a čini se i od majstora Nikole Ratkovića i M. Bettizze. Pri završetku spomenutih poslova, uzeo je za pomoćnika Serafina Skamperlea. Letić je za svoje usluge dobivao novčane naknade u više obroka. Prvi put je primio 100 kruna na završetku 1903., a zadnji put 400 kruna krajem ožujka slijedeće godine. Na završetku posla oko uređenja katedralnih orgulja, crkovinara mu je uputilo pismeno priznanje u grad Hvar, u kojem je u to doba boravio.³¹

Don Niko Žiška (Silba, 1883. – Split, 1952.) svećenik, orguljaš i orguljar. Bio je učitelj koralnog pjevanja u sirotištu Martinis-Marchi i splitskom sjemeništu. Zbog manjka glazbene spreme nije prihvaćen za katedralnog kapelnika već samo za orguljaša. U toj ulozi djelovao je od 1909. do 1922. Još od početka obnašanja orguljaške službe bavio se orguljarskim poslovima. Povremeno je otklanjao sitnije kvarove na katedralnim orguljama uz manju novčanu naknadu.³² Sličnim poslovima nastavio se baviti i kasnije. Za taj posao više puta je nagrađen za vrijeme Prvoga svjetskog rata.³³ Zadnji put je stekao novčanu naknadu u prosincu 1920. Vjerujem da je tada izvršio krpanje mijeha, te da je popravio mehaniku i registre. Njegovu izjavu "izumio sam kazaljku tlaka zraka, koji uvijek pokazuje koliko su puni

30. Usp. JURIC, O. Gajetan Letić, *Sv. Cecilija*, sv. 2 (1916), str. 39-40.

31. Prečasní Otče!

Crkovinara Stalne Crkve u Spljetu u redovitoj sjednici 29/XII 903 na predlog Presvjetlog Presjednika Bulata da se Vašem umjetničkom, požrtvomnom radu u radikalnom restauriranju orgulja naše stolne Crkve, opravi osobito priznanje i pohvale, našlo je na jednoglasno odobrenje sviju članova koji zadivljeni celokupnoj umjetničkoj, solidnoj i delikatnoj ugodbi liturgičnih orgulja, izrazuju Vam uredovno duboku harnost i zahvalnost. Od Crkovinara Stalne Crkve, Spljet 29/XII 1903.

32. 8. 6. / Don Niko Žiška per spese di musica e dell'Organo Kr: 10. 73. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1909, br. 126.

33. 26. 4./ Žiški za troškove pri popravku orgulja Kr: 23.80. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1917, br. 81.

mjehovi zrakom” treba protumačiti kao prvi pokušaj ugradnje tlakomjera u katedralne orgulje. Zajedno sa don Bonom Bolanijem izvršio je kolaudaciju orgulja u trogirskoj opatskoj crkvi 1940.³⁴

Don Bono Bolani (Imotski, 1871. – Split, 1948.), svećenik, orguljaš i orguljar. Za orguljaša splitske katedrale imenovan je u studenom 1922. Do tada je *“bio namješten u Šibeniku u istom svojstvu kao i ovdje.”* Prvi put je pristupio otklanjanju kvarova na katedralnim orguljama krajem 1924. Prema izjavama suvremenika, poslove preuređenja i ugodnije orgulja obavio je uspješno i uz umjerenu cijenu.³⁵ Uz pristanak crkovinarstva za taj je posao tražio pomoćnika. Dvije godine poslije, sam je popravljao orgulje.³⁶ 1930. je krpao mjehove uz naknadu od 300 dinara. To su ujedno bili i posljednji izdaci što ih je primio na račun orguljarskih radova u katedrali. Za kvarove koji su nastali nakon restauracije orgulja iz 1932., trpio je nepravedne prigovore od strane orguljara Josipa Brandla. Pomoć i zaštitu stekao je kod tadašnjeg katedralnog župnika. Službu katedralnog orguljaša vršio je do sredine 1940. Nažalost, tada su se prestala bilježiti izdvajanja vezana uz glazbene službe u katedrali, zbog čega nije moguće precizno utvrditi vrijeme završetka njegova profesionalnog djelovanja.

Josip Brandl (Rosenheim, 1867. – Maribor, 1938.) graditelj orgulja i glasovira iz Maribora. Prema početnom dogovoru trebao je izvršiti čišćenje i ugodnju svirala, ugradnju novoga električnog ventilatora i dotjerivanje mehanike na katedralnim orguljama. Kad je crkovinarstvo od toga odustalo, ponudio je preuređenje mehaničkog na cijevno-pneumatski sustav, uz zamjenu sviraonika i registara. Njegov prijedlog podržao je fra Bernardin Sokol, najzauzetiji glazbenik u redovima dalmatinskog klera toga vremena. Brandl je kanio završiti posao najduže za tri mjeseca. Iz njegove prepiske sa crkovinarstvom saznajemo: *“za gradnju i preuređenje sviraonika i njegovih djelova trebat ćemo 8 nedjelja, a montaža u crkvi (...) trajat će 3 nedjelje.”* Krajem ožujka 1932. zatražio je skromni smještaj za svoje radnike uz najavu da će i sam doći s manjim vremenskim kašnjenjem, zbog iznenadne bolesti. Pozivajući se na prepisku sa svojim radnicima najavio je završetak radova u travnju, što se otešlo do blagdana sv. Duje. Crkovinarstvo je tada kanilo upriličiti pohvalbeni koncert, ali je

34. Usp. M. MAJDAK, Nove orgulje u znamenitoj Zborno opatskoj crkvi u Trogiru, Sv. *Cecilija*, 6 (1940), 122-123.

35. 30. 1. / Velč. Bollanu za popravak orgulja Din: 3000. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1925, br. 23.

36. 22. 9. / Veleč. Bolanu za popravak orgulja Din: 200. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1927, br. 256.

od toga odustalo zbog kašnjenja u radovima.³⁷ Na blagdan Velike Gospe, kada se slavi titular crkve, kvar na orguljama okrnjio je liturgijsku službu. Hitne intervencije nisu donijele nikakva poboljšanja. Čini se da Brandlov radnik nije bio dorastao zadatku, jer je orgulje ostavio u jadnijem stanju nego što su bile. Ponovljeni kvarovi dodatno su ozlojedili kaptol i pučanstvo, pa je Brandl poslao novoga radnika. Još u tijeku intervencija, kvarovi su se stali ponavljati.³⁸ Od tada nastale kvarove Brandl pripisuje katedralnom orguljašu Bolaniju. Međusobne optužbe između poslodavca i orguljara od tada su se stalno razmjenjivale putem prepiske. Na kraju je Brandl najavio osobni dolazak u nakani da bi osposobio orgulje za normalan rad, jer mu je navodno “*već dosta dosadno, da bi baš Vaše orgulje nikako uredno ne svirale.*” Daljnji tijek događaja nije potpuno poznat. Brandlovi radnici dolazili su u Split uvijek s istim zadatkom, što je trajalo do ispunjenja garantnog roka, oko sredine 1938.

Branko Erhatic (Križevci, 1910. – Križevci, 1975.) graditelj orgulja i orguljar. Nasljednik je i nastavljač obiteljske tradicije u poslu koji je utemeljio njegov djed, na početku zadnjeg desetljeća XIX. stoljeća.³⁹ Prvi put je intervenirao na katedralnim orguljama 1937., za što je primio naknadu od 200 dinara. Na kraju iste godine, Erhatic se ponovno prihvatio sličnih zadatka u splitskoj katedrali.⁴⁰ Nakon toga, još je četiri godine uzastopno vršio manje popravke i akordiranje orgulja uz približno istu naknadu. Dva puta u rasponu od svega mjesec dana, došao je u Split u vrijeme talijanske okupacije. O tome svjedoče novčane naknade u lirama. Prvi put je bio isplaćen početkom rujna,⁴¹ a drugi put u listopadu 1941.⁴² Nakon toga gubi mu se trag u splitskoj katedrali.

37. 16. 6. / Jos. Brandl za popravak orgulja Din: 30.000. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1932, br. 142.

38. 7. 11. / Radniku J. Brandla za popr. orgulja na račun Din: 200; 21. 11. još Din 800. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1932, br. 243 i 249.

39. Usp. Erhatic, obitelj, *Leksikon jugoslavenske muzike*, knj. 1, Zagreb 1984, 227.

40. 8. 11. / B. Erhaticu za popravak u orguljama Din 150. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1937, str. 50, br. 202.

41. 8. 9. / B. Erhaticu za popravak orgulja L. 25. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1941, str. 117, br. 173.

42. 6. 10. / Erhaticu za popravak orgulja L. 30. AKŽS Blagajnički dnevnik god. 1941, str. 119, br. 198.

ZAKLJUČAK

Tijekom XX. stoljeća splitska katedrala je dva puta stekla nove orgulje. Oba puta podizali su ih talijanski orguljari. Graditelj prvih bio je Gaetano Zanfretta iz Verone (1900.), a drugih Gustavo Zanin iz Udina (1994.). Izbor talijanskih orguljara, odnosno njihovih obiteljskih radionica nije bio slučajan. Još od XV. stoljeća dalmatinski su se gradovi rado odlučivali na otkup orgulja iz susjedne Italije, zbog visokog stupnja njihove usavršenosti. Najveći procvat u gradnji orgulja nastupio je u XVIII. stoljeću. Za to su najviše zaslužni pripadnici i sljedbenici tzv. mletačko-dalmatinske graditeljske škole orgulja. Utemeljitelj spomenute škole bio je Petar Nakić, kojemu se dugo pripisivalo da je izgradio katedralne orgulje u Splitu. Čini se ipak da ih je izgradio njegov učenik Gaetano Callido 1805. Početkom XX. stoljeća te su orgulje uklonjene i prodane klarisama. Istodobno su naručene nove od obiteljske tvornice Gaetana Zanfrette. Nažalost, na tim su orguljama brzo zamijećene manjkavosti, zbog čega su pretrpjele temeljitu obnovu još za trajanja jamstva. Taj je posao obavio fra Kajetan Letić. Nakon njega, poslove održavanja tih orgulja vršili su katedralni orguljaši: don Niko Žiška i don Bono Bolani. Iza 1930. prestaje djelovanje splitskih orguljara, pa se pomoć u otklanjanju kvarova i obnovi orgulja nudi stručnjacima iz Slovenije ili sjeverne Hrvatske. Nažalost i pored stalnog održavanja, uporabni vijek Zanfrettinih orgulja trajao je svega 64 godine.

RÉSUMÉ - SAŽETAK

**LES ORGUES DE GAETANO ZANFRETТА
DANS LA CATHÉDRALE DE SPLIT**

Le renouveau de la musique sacrée qu'a provoqué le mouvement cécilien a connu un profond écho dans la vie de la cathédrale de Split vers la fin du XIXème siècle. Sous l'influence de ce mouvement apparaît une tendance orientée vers un perfectionnement du niveau et des normes musicales dans les fonctions musicales et liturgiques de cette ancienne cathédrale. Les efforts des ecclésiastiques de la paroisse de la cathédrale ont contribué à la prise de décision de remplacer les vétustes orgues et d'y installer des orgues dites « liturgiques ». De nouvelles orgues sont donc commandées à la fabrique épiscopale « Gaetano Zanfretta et fils » de Vérone. Malheureusement ces orgues ont rapidement montré des défauts de fonctionnement et les frais d'entretien et de rénovation ne faisaient qu'augmenter. Il semble que cela ait été la principale raison de leur courte vie, seulement 64 ans.